

Синиша Мишић
Филозофски факултет
Београд

ХИДРОГРАФИЈА СРПСКИХ ЗЕМАЉА НА СТАРИМ ГЕОГРАФСКИМ КАРТАМА

Картографија је дисциплина која се развијала од старог века па до данашњих времена. Врхунац картографије старог века досегнут је у делима александријског астронома, картографа Клаудија Птолемеја.¹ Његово дело ће крајем средњег века извршити пресудан утицај на картографску мисао Европе. За наше просторе, поред Птолемеја, од значаја је и Појтингерова Табла из друге половине 4. века, где су представљени путеви у свим деловима римског царства.² У средњем веку долази до стагнације картографије, на чији развој пресудно утиче хришћанство. Тако се у периоду од V до IX века израђују карте света са средиштем у Јерусалиму. Материјал је углавном узиман са античких карата, према одабиру који је одговарао црквеном учењу и уз нагомилавање погрешака. Од IX до XV века појављују се монашке или манастирске карте, које су требало да прикажу библијско-географске појмове и места из библијских легенди. Код ових карата је и оријентација по Библији, па је зато Исток стављен у врх карте.³ Због тога су знања античких картографа много боље искористили арапски картографи. За нас је од посебног значаја Идрисијева карта света (*Tabula Rogeriana*) и коментар уз њу. Карта представља компилацију из Птолемејеве Географије, арапских извора и географских знања западне Европе тог доба.⁴ Међутим, Европа је за Идрисија дознала тек 1592. када је у Риму штампано скраћено издање Географије. Поред Идрисија, за простор

-
- 1 О рукописима Птолемејеве Географије и њиховом проучавању види: *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, Београд 1974, 11-14 (А. Цермановић-Кузмановић)
  - 2 И. Синдик: *Старе књиге југословенских земаља. I Појтингерова Табла и типови средњовековних карата*, Београд 1931; *Monumenta cartographica Jugoslaviae I*, 35-37 (Г. Шкриванић)
  - 3 *Monumenta cartographica Jugoslaviae II*, приредио Г. Шкриванић, Београд 1979, 8-10
  - 4 Исто:11. Идриси је рођен у Сеули код Тангера 1099/1100, школовао се у Кордови. У Палермо, на двор норманског краља Рожера II (1130-1154), дошао је 1139/40, на коју недељу пред краљеву смрт завршио је карту на којој је радио 15 година

Балкана била је значајна и карта света (II mappamondo) фра-Маура из 1457-1459, коју је овај монах манастира Св. Михаила у Мурану код Венеције урадио за португалског краља Алфонса V. Фра-Мауро је имао своју радионицу карата а помогао му је чувени картограф Андреа Бјанко.⁵

Током средњег века појавила се, услед развоја поморства, посебна врста карата, а то су поморске или портоланске карте. Најстарија поморска карта потиче из 1311. године.⁶ По правилу, на портоланским картама су добро приказане луке и обала мора. Оскудни подаци о унутрашњости, пре свега Балкана, погрешно су наведени. На већини поморских карата нема мреже река и језера, а тамо где их има, обично су нетачно приказани. Тако се на карти Ангелина Далорта из 1325. ток Дунава приказује шематизовано, Сава није уцртана, а Drinago извире из истих планина из којих и Дрим и улива се у Дунав, па уопште није јасно коју би реку требало да представља.⁷ Могао би то бити погрешно постављен ток Дрине који је на сличан начин приказан и код Ангелина Дулцера.⁸ На другим поморским картама хидрографија српских земаља је још оскудније или никако приказивана.

Почетком XV века почиње ново раздобље у картографији, када се она постепено ослобађа крутих принципа средњег века, који су је принудили да одбаци античко наслеђе. Пресудан утицај на картографску мисао у Европи имало је Птолемејево схватање изнесено у његовој Географији. У преписима и штампаним издањима Географије јављају се и нове карте – прва се појавила већ 1427. године. Прво издање Географије у коме се јавља регионална карта на којој су уцртани и наши простори, изашло је 1513. у Стразбуру, а карту је урадио немачки картограф Martin Waldeseemüller, техником дрвореза.⁹ У бележењу података са наших простора картографи су се сусретали са бројним тешкоћама: већи део је био под Турцима, језик и графија су им непознати па се топоними и хидроними често дају у погрешном облику. Ништа мање није важна ни чињеница да поједине картографске центре у одређеном тренутку, из политичких разлога, српске земље не интересују или их интересују њихова робна подручја: италијанске картографе јадранска обала и њено залеђе, а угарске, аустријске и немачке – области уз Дунав и Саву.

Италијанска картографија у XVI веку доживљава свој пун процват. У Италији је штампана прва бакрорезна карта (1506), први атлас (око 1570), основано прво друштво (1693). Најзначајнији римски картограф овог доба је Антоан Лафрери. За наше крајеве значајнија је делатност венецијанских картографа који детаљно приказују јадранску обалу, ушћа река у море, Скадарско језеро и његову околину. Посебно је

5 Monumenta cartographica Jugoslaviae II, 27

6 Исто:41-45; Г. Томовић: Поморска карта Ангелина Дулцера из 1339. г, ИЧ 19 (1972), 79-99

7 Monumenta cartographica Jugoslaviae II, 45

8 Г. Томовић: Поморска карта Ангелина Дулцера из 1339. г, 97-98

9 Г. Шкриванић: Martin Waldeseemüller – Tabula moderna Bossinae, Serviae, Graeciae et Selavoniae, ИЧ 19, (1972), 55-56; С. Живковић: Југословенске земље на старим географским картама XVI, XVII, XVIII век, Београд 1990, 11

значајна делатност Коронелија (Vincenzo Maria Coronelli), водећег венецијанског картографа при крају XVII века.¹⁰ Млетачки картограф Ђакомо Кантели да Вињола је 1689, израдио прву регионалну карту Србије, на основу постојећег материјала, јер није могао да снима терен. Он је донео на овој карти веома разгранату речну мрежу.¹¹ Са прекоокеанским открићима издвајају се у XVI и XVII веку два поморска и трговачка, али и картографска центра: Антверпен и Амстердам. У периоду од 1570. до 1670, познатим као *век атласа*, стварали су: Меркатор, Ортелијус, Јансон, Хондиус, Фредерик да Вит и други. Основе научној картографији Европе поставили су Г. Меркатор (1512-1594) и А. Ортели. Меркатор је 1569. објавио велику карту света и у историји картографије ова година означава почетак модерног периода, јер је карта била израђена у цилиндричној пројекцији.¹² Међутим, укупно узевши, карте холандских картографа о нашим крајевима су слабе, зато што они Балкан у целини слабо познају.

За нас је најзначајнији развој картографије на немачком језичком подручју, који је отпочео интензивним штампањем дрворезних карата и ведута градова. Бечки картографи су најбоље познавали наше крајеве, а њихове податке су преузимали и други картографи. Бечки двор је био животно заинтересован за просторе Угарске, Босне и Србије, што се одражавало и у картографији. Немачка картографија постаје конкурентна тек у XVIII веку са појавом Хомана (Johann Baptist Homann) који је израдио карту Пожаревачког мира. То је време када се Бечки двор са пажњом односи према српским земљама, што није био случај у ранијим периодима. То најбоље показује најстарија карта Угарске из 1528. године, на којој се интерес састављача зауставља на подунавским градовима, Посавини и Босни, а у Србији се уносе само општи појмови.¹³ Крајем XVIII века извршен је преокрет у европској картографији, усавршавањем метода астрономског и математичког одређивања географских координата и стајних тачака на земљишту. У употреби су нови инструменти: мерни сто са планшетом и диоптером, бусола, секстант, висински барометар.

Узимајући дотадашња знања европске картографије о српским земљама, па и о целом Балкану, до почетка XVIII века, не можемо да се не сложимо са оценом Н. Радојчића који каже да је *картографија већег дела српских земаља у XVI и XVII веку више историја географских заблуда о готово сасвим непознатим земљама него низ поузданих географских обавештења*.¹⁴ Знање о српским земљама кренуло је нагло напред после друге опсаде Беча (1683). Европа, посебно Аустрија, за Србију се занима као за ратиште. Аустријски картографи сакупљају

---

10 Исто: 12

11 М. Николић: Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године, ИЧ 19 (1972), 101-133

12 С. Живковић: Југословенске земље на старим географским картама, 12-13; Р. Гађаровић: Bosna i Hercegovina na geografskim kartama od prvih početaka do kraja XIX vijeka, Sarajevo 1970, 35

13 Ј. Калић: Најстарија карта Угарске. Tabula Hungariae, Зборник РВИ 24-25 (1986), 423-434

14 Н. Радојчић: Географско знање о Србији почетком 19. века, Београд 1927, 5

податке од српских граничара, а и залазе у унутрашњост Босне и Србије. Највише и најбољег материјала о географији Србије имале су аустријске војне власти, али је он чуван као тајна. Војничке власти су нерадо објављивале картографску грађу.¹⁵ Информације о српским земљама продрле су у јавност приликом уређења границе по Карловачком миру, коју су урадили А. Ф. Марсиљи и Ј. Х. Милер (1673-1721). Марсиљи је 1726. објавио своје дело о Дунаву где је приказао његове брзаке и сам речни ток.¹⁶ До нових, квалитетних географских знања о српским земљама долази након Пожаревачког мира (1718), када су аустријски војни инжињери снимили и премерили границу, којом приликом је детаљно приказан ток Саве и ушћа њених притока, уцртан је и лук Саве према ушћу Дрине.¹⁷ Ова два премеравања су дала прве поуздане податке о току Дунава и Саве, адама и притокама ових река. Премеравања и снимања терена интензивно се изводи у Србији и Босни после 1782. када су Аустрија и Русија склопиле споразум против Турске. Извиђање српских земаља било је нарочито интензивно 1783. и 1784. године: мисије Хелда, Радомировића, Покорног, Митесера.¹⁸ Међутим, овај материјал није објављиван и није брзо доспевао у атласе па се тако знање о српским земљама споро ширило. Ипак, приликом ових извиђања добро је упозната хидронимија и топонимија српских земаља што ће бити од велике користи картографима током XIX века, када је формирана географија као модерна научна дисциплина, а картографија постала њен саставни део. После Свиштовског мира (1791) опет су промењене границе, па је поново појачан интерес за наше земље. Беч је у ово време главни центар издавања карата наших земаља.¹⁹ Крајем XVIII века појављује се и прва српска карта захваљујући Захарију Орфелину. У XIX веку наше земље под аустријском и француском управом биће примерене новим, тачнијим методама. У Србији истраживања врше руски картографи, посебно после 1830. у Комисији за разграничење, а 1845, Јован Бугарски издаје прву карту Књажевства Србије, у Београду. Ослобођена земља се постепено уздиже и организује премер и систематско картографско приказивање целокупне своје територије.²⁰

Приказ хидрографије на једној карти показује са колико елементарног географског знања располаже њен састављач. Од распореда хидрографске мреже зависи и распоред осталих елемената на карти, посебно распоред топонима. Што једна карта има прецизнију хидрографску

15 Исто: 11

16 Исто: 19-24

17 R. Gašparović: *Bosna i Hercegovina na geografskim kartama*, 82

18 Исто: 104; Д. Пантелић: *Војно-географски описи Србије пред Кочину крајину од 1783. и 1784. год.* Споменик СКА 82 (64), Београд 1936; Исто: *Ухођење Србије пред Кочину крајину*, Глас СКА 153 (77), Београд 1933, 103-163

19 За бечке карте види каталог: Р. Шмит – Преглед мапа, карата и планова Ратног архива у Бечу који се односе на Југославију. Каталог је састављен у Бечу 1932, а чува се у Архиву САНУ сиг. бр. Р 8806. Уп. Р. Новаковић: *Осврт на неке карте у бечком Ратном архиву*, Зборник Музеја Првог српског устанка I, Београд 1959, 99-113

20 С. Ћирковић: *Сведочење карте, Србија и суседне земље на старим географским картама*, Галерија САНУ 70, Београд 1991, 16

мрежу, то су тачнији остали подаци на њој. Са друге стране, најранија картографска сазнања о нашим просторима везана су, пре свега за реке и то најпре Дунав и Саву. Приказивање речних токова на географским картама је од важности, јер се долинама река одвијао саобраћај, њима су пролазили важни путеви, насеља су најпре настајала у овим долинама. Речне долине, када је почело снимање терена, прве су премерене. На пример, речна мрежа у Баварској је први пут премерена 1568, а одржала се до 1806. године.²¹ Прва снимања и премеравања терена на нашим територијама упаво су везана за долине и токове Дунава и Саве.

Хидрографија Балкана, па и српских земаља, приказивана је на картама од старог века, али са различитим степеном тачности. Најслабија тачка Птолемејеве Географије је управо хидрографија. Код њега је извориште Дунава померено у извориште Рајне, па средњи ток Дунава тече ка североистоку. У нашим областима су далеко боље представљене реке које теку од запада ка истоку, од оних које теку север – југ. Дунав је приказан са три десне и једном левом притоком (Тисом). Десне притоке су Драва са Муром, Сава са десном притоком Дрином коју прихвата при самом ушћу у Дунав, које је такође погрешно уцртано.²² Морава (Mochius) је трећа десна притока Дунава, извире из Scardonius Mons, има погрешан ток и улива се опет погрешно у Дунав код Ритопека. Такође окуке Дунава не одговарају правом току. Од река Јадранског слива уцртане су Неретва (Narbon) и Дрим (Drilon), с тим што ни ушћа ни изворишта нису добро дата. Егејски слив је представљен Вардаром (Axius) и Црном Реком (Erigonon), али са погрешним токовима.²³ Хидрографија на Појтингеровој Табли је далеко слабија у односу на Птолемејеву. Ток река је шематизован, а погрешке су велике. Тако, на пример, Сава и Драва образују заједнички ток који се улива у Дрину, а ова у Јадранско море?²⁴ Из овога се види да је картографија старог века знала за велике реке на нашим просторима, али су знања о њиховим извориштима, токовима и ушћима била веома слаба, а о притокама се није знало скоро ништа.

На већини средњовековних карата речни токови су приказивани шаблонски, а на портоланским картама речне мреже већим делом нема. У том погледу најзначајније су Идрисијева *Tabula Rogeriana* и карта света фра-Маура. Идриси у погледу речних токова има много сличности са Птолемејем. Дунав (nahr Danu) је главна река и он прима реку Мораву (nahr Murafa) која од Ниша прима два тока, један с југа, а други са запада. Лиму није забележено име и погрешно се улива у Дунав. У

21 И. Синдик: Физиогеографски елементи на старим картама југословенских земаља. Гласник Географског друштва 16, Београд 1930, 122-139

22 Monumenta cartographica Jugoslaviae I, 13 и репродукција карте. И. Синдик: Физиогеографски елементи на старим картама југословенских земаља, 134; Види М. Mirković: Razvitak kartografskih upoznavanja današnjih jugoslovenskih zemalja. Prvi dio. Od najstarijih vremena do kraja 17. stoljeća, Zagreb 1975

23 Monumenta cartographica Jugoslaviae I, 13, 14, 21, 26 и репродукција карте

24 Исто: 36 и репродукција карте

Македонији су уцртане две реке без имена, она у близини Охрида је вероватно Вардар.²⁵ Од језера на Идрисијевој карти су представљена Охридско и Скадарско језеро. Идрисијева знања о хидрографији српских земаља била су прилично несигурна, па тако за Ниш каже да лежи на Морави преко које је мост, а град Пирот (Atrobi) се налази на једној малој реци која се улива у Мораву, која се опет код Браничева улива у Дунав.²⁶ Идриси очито не зна за Нишаву и није уочио да Ниш и Пирот леже на истој реци. После Идрисија, од средњовековних карата, за нас је занимљива карта фра-Маура, јер доноси нове податке о хидрографији. Код црноморског слива, на овој карти, поред Дунава, Саве, Дрине и Мораве појављују се први пут: Јужна Морава (flumen Moravia pizola), Нишава (Nisava) и притока Саве Босна (Bosina). Од река јадранског слива уцртан је Дрим, Бојана која истиче из Скадарског језера, а за Неретву је нејасно да ли је уцртана као река или као жупа.²⁷ На карти Балканског полуострва из прве половине XV века речни токови су дати сасвим произвољно, а реке немају уписане називе. Карта је за нас значајна због тога што је на току Дунава исписана белешка која се односи на Ђердапску клисуру и Гвоздена врата, као њеном најопаснијем делу.²⁸ Током средњег века знања о хидрографији српских земаља нису пуно напредовала у односу на Птоlemeјеву Географију.

Крајем XV и током XVI века доћи ће до даљег, али веома спорог напредовања у ширењу знања о хидрографији Балкана. Велики помак у том погледу чини прва карта Балкана Франческа Роселинија (1447-1527), који је од 1476. до 1484. боравио на двору Матије Корвина. Правац токова река на његовој карти је прилично добар, а нема великих грешака ни код ушћа. Од река црноморског слива Роселини је уцртао: Дунав, Саву, Врбас (Verberis), Босну, Дрину и њене притоке Пиву и Лим, Колубару, Језаву (Ezava), Ибар. Неретва је представљена са притоком Буном, а од јадранског слива ту су и Дрим и Бојана.²⁹ Иако нема Мораве, ова карта доноси називе и токове неколико река за које до тада картографија није знала. Ова карта показује и степен интересовања за српске земље угарског двора у време Матије Корвина. Роселини је на простору српских земаља уцртао, поред Скадарског и Охридског језера и два нова: Плавско (Iacus Jarcu) и Сврчинско (l. Sueriagnio), на Косову.³⁰ Сврчинско језеро је постојало током средњег века, касније је то

25 Monumenta cartographica Jugoslaviae II, 13 и репродукција карте

26 Исто: 16

27 Исто: 29-30. Још оскуднија од ове карте је карта Николе Кузануса из 1439 (Monumenta cartographica Jugoslaviae II, 72-74)

28 М. Николић: Карта Балканског полуострва из прве половине XV века, ИЧ 29-30 (1983), 63-76; П. Коледаров: Втората бугарска држава в страните карти от XIII-XIV век, Вековеч, Софија 1973, 22-26. Један број средњовековних карата објавили су Бугари: А. Джурова-Б. Димитров: Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и секретния архив на Ватикана (IX-XVII век), Софија 1978; П. Коледаров: Най-ранни споменования на Българите върху старинните карти, Известия на Института за история 20, Софија 1968, 219-254

29 Monumenta cartographica Jugoslaviae II, 85

30 Исто: 85 и репродукција карте

Сазлијско блато, да би до XX века у потпуности ишчезло.³¹ На острву у језеру био је дворац Немањића Сврчин, па отуда име језеру. Роселинијева карта је значајна и због тога што ће дуго времена бити карта са најпотпунијом хидрографијом српских земаља. То показује да већина картографа XVI века није користила Роселинија, а са друге стране картографи хабсбуршког двора губе интерес за приказивањем покорене Србије у XVI веку, што показује и најстарија карта Угарске.³² Карте *Marca Beneventusa* (1507) и *Martina Valdzemilera* су, што се тиче хидрографије, далеко непотпуније и лошије од Роселинијеве, с тим што се код *Beneventusa* први пут сусреће Тимок (*Timotsi*), а Ибар и Западна Морава су приказани као јединствен ток под називом Ибар.³³ Код обојице је на току Мораве исписан текст о припремама Турака (градњи бродова на Морави) за пребацивање војске преко Дунава. Овај текст се преписује са карте на карту, а односи се на догађаје из 1456. године.

Извесне новине, упркос неким грешкама којих нема на старијим картама, у хидрографију Балкана унео је својом картом Ђакомо Гасталди (1500-1566). Иако је Мораву уцртао доста источније, Гасталди је уцртао и њене притоке Ибар, Топлицу и Нишаву. Дрим се састоји од два крака, од којих један (Црни Дрим) извире из Охридског и Преспанског језера, а утиче у Јадранско море делтом код Љеша. Сврчинско језеро је погрешно уцртао на изворишту Ибра, западно од Ниша. Из Скадарског језера, сасвим исправно, отиче Бојана, а делта Неретве је приказана у пет рукаваца. Гасталди је знао и за понорнице, али му није био јасан однос између Пенеја, Бистрице и Вардара.³⁴ Карта Ђ. Гасталдија је значајна и због тога што ће његове податке преузимати холандски картографи, посебно двојица најзначајнијих у XVI веку – Г. Меркатор (1512-1594) и А. Ортелиус (1527-1598). Од њега су преузели и заблуду о непостојећој реци источно од Цетине, која се улива у Јадранско море.³⁵ Међутим, што се тиче знања о хидрографији српских земаља, А. Ортели и Г. Меркатор не представљају напредак у односу на

31 С. Ђирковић: Владарски двори око језера на Косову, Зборник МС за ликовне уметности 20, Нови Сад 1984, 73-80; С. Мишић: Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији, Додатак ИГ 1-2 (1990-1992), Београд 1992, 9

32 Ј. Калић: Најстарија карта Угарске, 434 и репродукција карте. Ово се још боље учова на карти Мађарске из 1573. године

33 *Monumenta cartographica Jugoslaviae* II, 79, 87; Г. Шкриванић: *Martin Waldeseemüller*, 57-62

34 И. Синдик: Старе карте југословенских земаља II Карте из доба Ренесанса, Табла XII; Исти, Физиогеографски елементи на старим картама југословенских земаља, 135. Види М. Slukan: *Kartografski izvori za povjest Triplex confiniuma*, Zagreb 1999, 13-45 преглед развоја картографије и библиографија

35 И. Синдик: Физиогеографски елементи на старим картама југословенских земаља, 136; Г. Томовић: Територија Србије на картама до 1600 године, Србија и суседне земље на старим географским картама, Галерија САНУ 70, Београд 1991, 41-47. У овој публикацији је саопштена и потпуна библиографија о картографији од најстаријих времена до XIX века

Роселинија и Гасталдија.³⁶ Тако је А. Ортели на карти Паноније и Илирика из 1590. показао велико непознавање хидрографије Балкана. Њему је прва десна притока Саве, идући од ушћа, безимена река која настаје спајањем Дрине и Тимока! Следећа притока Саве је Nisis fluvius, која по положају одговара Врбасу, а низводно од ње учртано је велико острво на Сави Metubaris insula.³⁷ Ово острво се често сусреће током XVII века, али га је Ортели овде ставио на погрешно место. Ни карте Г. Меркатора нису много боље од карата А. Ортелиуса, када се има у виду хидрографија Балкана. Код Меркатора су најбоље приказани Сава и Дунав. Он је један од првих картографа који је учртао, и то доста прецизно, ток и ушће реке Колубаре. Дрина је учртана са погрешним извориштем и нетачним током притока, од којих је именован само Лим. Река Босна је приказана са погрешним током и веома развијеним сливом. Од река јадранског слива учртана је Цетина, која извире из језера, а између ње и Неретве је безимена река што је заблуда преузета од Гасталдија. Неретва је приказана да делом слива, а на њеном горњем току исписан је назив Viscua п.³⁸ Занимљиво је да Г. Меркатор зна да се горњи ток Неретве назива Вишева, како се звао још и у средњем веку, а ту се простирала и истоимена жупа.³⁹ Меркатор је на својим картама под именом Мораве приказивао све три Мораве, са великим грешкама у току. Као један ток приказивао је Ибар и Западну Мораву под називом Ибар, а у њега се улива Ситница, која извире из безименог језера, што је преузето са старијих карата.⁴⁰

Током XVII века већина картографа приказује хидрографију Балкана и српских земаља слично као Ортели и Меркатор, неки чак и лошије, са додавањем нових грешака. На пример, на карти Мађарске Фредерика де Вита из 1688. хидронимија је углавном преузета из Меркатора, али је још непрецизнија, посебно у приказивању изворишта и токова река.⁴¹ Исто се може рећи и за француске и енглеске картографе који у највећој мери преузимају податке са карата холандских картографа. Међутим, у XVII веку изузетак представљају италијански картографи, који ће допринети даљем ширењу знања о Балкану, па и хидрографији српских земаља. Јадрански слив је добро приказан на картама Далмације В. М. Коронелија (1650-1718). Он је тачно учртао ток и изворишта Црног

36 Интересантно је да картографи XVI века, не само да не користе конзистентно податке са старијих карата, већ не познају ни податке из путописа XVI века, који су били објављени на Западу и њима доступни. Види В. Курпешић: *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju, Sarajevo 1950* (први пут објављен већ 1531); Р. Matković: *Putovanja po Balkanskom poluostrvu XVI veka, XIII-XV* (= Rad JAZU 116, 124, 129, Zagreb 1894/1896)

37 С. Живковић: *Југословенске земље на старим географским картама*, 20-21 (бр. 3)

38 Исто: 30-31 (бр. 7)

39 М. Динић: *Земље херцега Светога Саве*, Глас СКА 182 (1940), 151-257 (= Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 178-269); С. Мишић: *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 28-29

40 С. Живковић: *Југословенске земље на старим географским картама*, 34-35 (бр. 9)

41 Исто: 38-39 (бр. 11); 40-41 (бр. 12)

(Drino Negro) и Белог Дрима (Drin Bieli, Drilo Alba). Скадарско језеро, са три острва у њему, повезао је безименом реком са Iago Notti (Хотско језеро). Морача и Зета су погрешно постављене тако да је Морача западније од Зете. Из Скадарског језера отиче река Бојана, која има две леве притоке: Succubina i Sfaccia (можда Свач), а десна притока је отока Iago Murterpa (можда Шарско језеро).⁴² Млечани су добро познавали околину Скадарског језера па су зато карте прецизније, али нису без грешака. Што се тиче унутрашњости Балкана, Коронели је слабо обавештен и ту прави и веће погрешке. Тако њему Морава извире код Кратова, а Лепенац, Вардар и Рашка су му три имена за једну реку, која се код места Topliza (Топлица!) састаје са Ситницом, која чини реку Ибар, а он се улива у Мораву.⁴³ Очито да Коронелију уопште није јасна хидрографска мрежа Србије, као ни бифуркација на Косову. Ипак је Коронели дао и неколико тачних података о хидрографији унутрашњости српских земаља, који на дотадашњим картама нису били познати. Он је први уцртао Тару као саставницу Дрине, затим реку Миљацку (Miglazka) као саставницу Босне.⁴⁴ Ток и слив Неретве су приказани са мањим грешкама него до тада. Уцртане су притоке Неретве: Брегава, Буна и Рама, као и поток Норин, овде као понорница.

Други значајни италијански картограф који је унапредио картографска знања о Србији, био је Ђакомо Кантели да Вињола (1643-1695), који је као службени картограф кнеза од Модене израдио прву регионалну карту Србије 1689. године. Балкан је морао радити на основу постојећег материјала јер није могао да снима терен. Вињола доноси разгранату речну мрежу. Дунав одступа од стварног тока, а источно од Београда на њему су уцртане две велике аде без назива. Према положају то би биле данашње аде Форконтумац и Доња ада код Великог Села.⁴⁵ Ушће Велике Мораве Вињола је погрешно уцртао источно од Рама. Данас између Костолца и Рама постоји рукавац Дунава – Мали Дунав, па га је Вињола грешком спојио са Великом Моравом.⁴⁶ Вињола је саву уцртао са тачним током, а југозападно од Београда на Сави је уцртана ада – Isola de Zingari – данашња Ада Циганлија. То је први пут да је уцртана на карти. Интересантно је да Вињола није уцртао велико острво преко пута Калемегдана, иако оно у ово време постоји. Острво је образовано око 1630/40. наносом од Саве, а 1669. било је обрасло дрвећем.⁴⁷ По овоме се види да је ток Саве код Београда био северније од данашњег

---

42 Исто: 42-43 (бр. 13)

43 Исто: 44-45 (бр. 14)

44 Исто: Види И. Синдик: Коронелијева карта Боке Которске, гласник ГД 13, Београд 1927, 86-93; Г. Шкриванић: Коронелијеви подаци о Дубровачкој Републици и његовој карти Републике, ИЧ 9-10 (1959), Београд 1960, 199-204

45 М. Николић: Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле из 1689. године, ИЧ 19 (1972), 101-133 и репродукција карте

46 Исто: 110

47 Ст. Новаковић: Белешке доктора Брауна из српских земаља, од године 1669, Споменик СКА 9 (1891), 33-35

тока и ближе Земуну. Острво је настајало постепено. На једној карти Меркаторовог атласа из 1634, испред Београда у Дунаву приказана су два мања острва.⁴⁸ Картографи XVIII века редовно ће у своје карте уносити и ово острво. На Вињолиној карти уцртана је југозападно од Београда велика ада коју образују Сава и њен рукавац. На острву је град Шабац, а оно носи назив *Metubaris Insula nunc Colubara*. Острво *Metubaris* помињу и путописци XVII века.⁴⁹ Овај рукавац представља Засавицу и њене мртваје, а назив се очувао у називу насеља Црна Бара.⁵⁰ У рукавац Саве уливају се две реке: Колубара и Јагна (вероватно Јерез). Вињола је, што се тиче тока Саве и Дунава, био добро обавештен, што му је омогућило већу прецизност. Са осталим токовима река у Србији Вињола је имао мање среће. Ток Дрине је погрешан и преузет је из старијих карата. Ток Велике Мораве је нетачан, без меандара, а *Mogaua di Seruia* от *Mogauus Minor* (Западна Морава) истиче из језера (*lago di Suersegno*). *Mogauu di Bulgaris olim Mogaus Maior* (Јужна Морава) прима притоке: Топлицу и *Loperizu* (Ветерница).⁵¹ Вињола је погрешно уцртао језеро југозападно од Јагодине, а то је, у ствари Сврчинско језеро на Косову. Из другог језера истиче Ђехотина, па је тешко рећи на које је он језеро мислио под овим. Што се назива за Ветерницу тиче, треба напоменути да је тако назив (*Liperizza*) и доктор Браун, упоређујући је са мизијским Меандром, јер тече вијугаво.⁵² Вињола је донео називе и уцртао токове још неколико река у Србији које су картографији до тада биле непознате. Уцртао је Млаву као *Maħauna ot Gudusca*. Овај други назив треба повезати са племеном Гудушћана из IX века. Први пут је приказан ток Моравице под називом: *Schituitza i Venaguica* који потичу од насеља поред којих протиче: Читлук и Бован. У Метохији Вињола зна за Призренску и Дечанску Бистрицу, Рибник, па чак за име и ток речице Топлухе, леве притоке Белог Дрима.⁵³ Упркос одређеним погрешкама Вињола је својом картом надмашио своје претходнике и унапредио оскудна картографска и географска знања о Србији, посебно о њеној хидрографској мрежи.

У XVIII веку примат у картографији преузимају земље немачког говорног подручја, посебно Аустрија са центром у Бечу. Пошто је царски двор Хабсбурга био заинтересован за Србију и Босну, после Пожаревачког мира 1718, ови простори се снимају и истражују, што ће довести до нових сазнања у картографији крајем XVIII и у првој половини XIX века. Фердинанд Марсиљи (1658-1730) као војни инжењер, снима границу Пожаревачког мира, па тиме и делове тока Дунава, а 1726. издаје дело о Дунаву, са картама. После 1783. врше се снимања и премеравања појединих делова Босне и Србије. Међутим, до

48 С. Живковић: Југословенске земље на старим географским картама, 30-31 (бр. 7)

49 Ст. Новаковић: Белешке доктора Брауна из српских земаља, 35

50 М. Николић: Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле, 109

51 Исто: 110, 111

52 Ст. Новаковић: Белешке доктора Брауна из српских земаља, 39

53 М. Николић: Карта Србије Ђакома Кантелија да Вињоле, 111

пред крај XVIII века картографија понавља грешке из ранијих периода, када су у питању српске земља. Најистакнутији картографи, као што су Ј. Б. Хоман и његови наследници, хидрографску мрежу Србије приказују са пуно грешака, тако да су далеко испод нивоа Коронелија и Вињоле.⁵⁴ Упркос томе, и ове карте су донеле понеки детаљ који је представљао новину, али тек у XIX веку биће извршен критични одабир података са разних карата. Тако је Ј. Б. Хоман један од првих картографа који је тачно приказао ток реке Пек (Ipek).⁵⁵ Хоманови наследници су на једној карти из око 1745, уз низ грешака, први пут учртали тачан ток Ресаве и њену растоку Ресавчину.⁵⁶ Ова мртваја је позната још од средњег века и пружала се од ушћа Ресаве до у висини села Лучица.⁵⁷

Крајем XVIII века примат у картографији, посебно наших простора, преузимају бечки картографи који ће припремити терен модерној картографији. На два картама из 1788, које обухватају српске земље, а израђене су у Бечу, учртана је хидрографска мрежа са најмање грешака. Токови Саве и Дунава су већ јако прецизни, са адама и меандрима, рукавцима. Приказано је ушће Дрине која се кроз два рукавца улива у Саву код Раче. Тачно је приказан ток Западне Мораве, иако се и даље назива Ибром, и код Сталаћа се састаје са Моравом (уствари Јужном Моравом). Ток Велике Мораве са великим бројем меандара и мртваја, што је и одговарало стварном стању, и њене притоке су тачно учртане али без имена, осим Ресаве, али код ње је грешка у ушћу.⁵⁸ Велика Морава се кроз две растеке улива у Дунав, а Језава се у Дунав улива код Смедерева. Млава и Пек су тачно учртани, а између ушћа Пека и Голупца нацртано је велико острво у Дунаву.⁵⁹ На том простору и данас постоји рукавац Дунава, а на острву које он чини са Дунавом, налази се данас село Острво. Први пут је учртан и то тачно, ток Поречке реке (Torchardia). Бечки картографи су добро познавали ток Саве и Дунава и њихове притоке, али дубљу унутрашњост српских земаља они слабо познају и ту преузимају, обично нетачне податке старијих картографа.⁶⁰ Може се закључити да са крајем XVIII века картографија и даље није располагала потпуном и тачном хидрографском мрежом на простору српских земаља, а тиме ни могућности да постави ваљану мрежу насеља. То је задатак који ће током XIX века решити географија када се буде конституисала као модерна научна дисциплина.

---

54 С. Живковић: Југословенске земље на старим географским картама, 66-67 (бр. 24), 80-81 (бр. 31), 82-83 (бр. 32)

55 Исто: 66-67, (бр. 24)

56 Исто: 82-83 (бр. 32)

57 Помиње се у раваничкој повели (В. Петковић: Манастир Раваница, 75). И данас на терену постоји исушено корито ове мртваје, која је трајно исушена тек шездесетих година XX века. Уп. С. Мишић: Унутрашње воде и њихово коришћење у средњовековној Србији, 9-10

58 С. Живковић: Југословенске земље на старим географским картама, 92-93 (бр. 37)

59 Исто

60 Исто, 98-99 (бр. 40)

Резиме

За картографију је од изузетног значаја било познавање хидрографске мреже одређеног простора, јер је њено познавање и правилно одређивање токова река условљавало остале елементе карте, посебно насеља. Због лошег познавања речне мреже српских земаља картографи су грешили и у свим осталим елементима. Приказивање хидрографије наших простора, до пред крај XVIII века, патило је од нетачности, заблуда и незнања. Падом под турску власт српске земље су престале да буду предмет интересовања европске картографије, све до XVIII века када се тај интерес поново јавља условљен политичким разлозима. Међутим, и тада, опет због турске власти, добар део српских земаља је остао неприступачан и непознат. Нису случајно европски картографи најбоље познавали ток Саве и Дунава. То су биле реке на граници, а понекад и унутар Хабзбуршког царства, па су могле да се упознају, а и царске власти су биле заинтересоване за Посавину и Подунавље. Из истих разлога су млетачки картографи добро познавали реке јадранског слива, где је Млетачка Република имала своје интересе и делом остваривала политичку власт. Из ових разлога је европска картографија до краја XVIII века знања о рекама егејског слива, слободно се може рећи, задржала на нивоу знања из Птоlemeјеве Географије.

Summary

Connoisseurship of hydrographic network of a certain territory was extremely important for cartography, as the connoisseurship and correct determining of rivers' flow conditioned other elements of a map, especially settlements. Presentation of hidrography of our territories until the end of the 18th century was afflicted with inexactness, misconceptions and inexperience. After getting under the Turkish authority, Serbian countries stopped being a subject of interest for European cartography until the 18th century when the interest emerged again, caused by political reasons. But, even then, again because of the Turkish authority, a great part of Serbian countries remained inaccessible and unknown. It was not accidental that European cartographers best knew the flow of the Sava and the Danube. Those were the rivers on the frontier and sometimes within the Habsburg empire, so that they could be learned and the imperial authorities were interested in Posavina and Pomoravlje. Out of the same reasons, Venetian cartographers were well familiar with the rivers of the Adriatic watershed, where Venetian Republic had its interests and partly achieved its political authority. Out of these reasons, until the end of the 18th century, it could be freely stated, European cartography kept its knowledge about the rivers of the Aegean watershed at the level of the knowledge from Ptolemey's Geography.